

Jonas Borsch – Laura Carrara (szerk.): Erdbeben in der Antike. Deutungen – Folgen – Repräsentationen. Tübingen, Mohr Siebeck, 2016. (Bedrohte Ordnungen 4.) 278 oldal, 59 €.

A földrengések a görög–római antikvitás legjobban dokumentált természeti eseményei közé tartoznak. A szeizmikusan különösen aktív Appennini-félsziget és az Anatóliai-félsziget a mediterrán térség legfejlettebb kultúráinak adott otthont, így nem csoda, ha már az ókorban számos feljegyzés készült a földrengésekről és pusztító hatásaikról. Ugyanakkor a legmodernebb természettudományos módszerekkel dolgozó paleoszeizmológia fejlődése is megkívánja azt, hogy ezt a kérdést interdiszciplináris megközelítésben is megvizsgáljuk. Az itt ismertetendő kötetben közölt 14 tanulmány szinte mindegyike erre tesz kísérletet. A klasszika-archaeológus Jonas Borsch és a klasszika-filológus Laura Carrara (mindketten a Tübingeni Egyetem munkatársai) szerkesztésében napvilágot látott kötet nagy részben a „Földrengések az ókorban” címen két évvel ezelőtt Tübingenben rendezett konferencia előadásait foglalja magában. Az egyes tanulmányokat az alcímekben megadott három fő téma („értelmezések, következmények, ábrázolások”) köré csoportosították. Bevezetésképpen előbb a két szerkesztő *Természet és kultúra között: földrengés mint az ókortudomány tárgya* című tudománytörténeti áttekintését olvashatjuk, amelyből kiderül, hogy az 1990-es évektől felerősödött a földrengésekre vonatkozó ókori szöveges források (Aristotelés, Poseidónios, Seneca) műveinek vizsgálata, ám a katasztrófáknak az emberi társadalomra gyakorolt hatásával gyakorlatilag nem foglalkoztak, mivel az ókori források ritkán szólnak erről. A jövő kutatóinak adott a feladat: a földrengések gazdasági, demográfiai stb. következményeit is fel kell dolgozniuk. A szeizmológia és a történeti kutatás közötti dialógust sürgeti Emanuela Guidoboni a második bevezető tanulmányban (*Földrengések és tengerrengések a Földközi-tenger medencéjében*). A szerző egyébként korábban az írott források alapján összeállította a Mediterráneumot sújtó nagyobb földrengések katalógusát, és a jövő munkáját abban látja, hogy a paleoszeizmológia és a hagyományos történészi munka ered-

ményeit felhasználva tovább bővítsük ismereteinket: például a Kr. u. 362/363-as földrengés (amelynek epicentruma Kréta közelében volt) tényleges kiterjedéséről és hatásáról.

Az első témakörben („értelmezések”) három tanulmány olvasható. Ulrike Ehlig Neptunus és bizonyos „meg nem határozott földrengésistenek” (*unbestimmte Erdbebengötter*) előfordulásaival foglalkozik a latin nyelvű feliratos forrásokban. Fő megállapítása, hogy míg a görög területeken Poseidont tekintették a fő felelősnek a földrengésekért, Neptunus a latin nyelvű Nyugaton csupán a források, folyók és tengerek felett regnált, a földmozgásokért nem ő felelt. A latin epigráfiai szövegek alapesetben nem nevezik meg a földrengést okozó istenségeket, csupán általánosságban hivatkoznak rájuk (pl. a *sive deus sive dea* vagy a *diis deabusque omnibus* formulával). (A tanulmányt hasznos kis táblázat egészíti ki, amelyben néhány veszély esetén segítségül hívott istenséget sorol fel, nagy kár, hogy a listából éppen a földrengések maradtak ki.) Stefano Coniti a császárok halálával összefüggésben említett természeti katasztrófákkal foglalkozik (*„Az uralkodó vége – a világ vége?”*). Ezeket alapvetően két típusba sorolhatjuk: a császárok halála *előtt* és *után* bekövetkezett katasztrófákra. Az előbbire jó példa Nero Kr. u. 68-ban bekövetkezett halála, amikor Rómát és annak környékét rengette meg földrengés; de Iulianus halála (Kr. u. 363. június 26.) előtt is földrengések sora rázta meg a Keletet (Nicaea, Nicomedia 362; Konstantinápoly, Palaestina 363). A császár halála utáni katasztrófák ritkábban fordulnak elő az irodalomban, például a keresztény császárok esetében (nyilván Jézus példájára). I. Theodosius halálakor (395. január 17.) mondott gyászbeszédében Ambrosius is felhívta a figyelmet arra, hogy a nagy emberek halálát gyakran kísérik rendellenes természeti jelenségek (földrengés, vihar stb.). Az ókori szerzők nem tagadták le a természeti katasztrófák materiális okait, de a valódi okokat a természetfölötti világban keresik. A görög–római világban a földrengések Poseidón haragjának kifejeződései, keresztényeknél Isten figyelmeztetési és pogány világ számára. Gerhard H. Waldherr *Földrengés-katasztrófák a késő-antik keresztény szerzőknél* a pogány és keresztény földrengés-narra-

tívákat hasonlítja össze, megállapítva, hogy nagyjából mind a két irodalomban hasonló számú forrással találkozunk, és ezek abban is hasonlítanak egymásra, hogy elsősorban *nem* eseménytörténet beszélnek el. Az apologéták és egyházyatyák írásaiban élesen elkülönül egymástól a kereszténység államvallássá tétele előtti és utáni korszak. Az előbbiben a földrengés „Isten látható haragja” (Hilarius), amit a pogányok istentelenségei váltanak ki; míg az utóbbi korszakban a természeti katasztrófák jótékony hatásait emelik ki: például Tertullianus azt, hogy kigyógyítják az embereket a luxus-imádatból; vagy Augustinus azt, hogy a félelem miatt rengeteg pogány megkeresztelkedik. Akad olyan illusztris szerző is, aki emiatt a földrengéseket egyenesen „Isten ígéjeként” aposztrófálta (Ióánnés Chrysostomos). A rengéseknek még egy egészen konkrét pozitív következményét is ismerjük Iohannes Cassianusnak köszönhetően: Egyiptomban új szigetek jöttek létre, ahová a szerzetesek vissza tudtak vonulni.

A második témakörben („következmények”) öt tanulmányt olvashatunk. Wolfram Martini *Kár-képek (Schadensbilder)* című tanulmányában a Mediterráneum földrengéseinek régészeti dokumentációjához ad hasznos eligazítást, főként a kis-ázsiai Pergé és a hispaniai Munigua példáján, ahol ásatásokat folytatott. A cikk a régészek figyelmét igyekszik ráirányítani a földrengések következményeiként az épületekben keletkezett tipikus károokra. Richard Posamentir *A földrengés mint vég és kezdet* című írásában az írott források és a régészeti feltárások összeegyeztethetőségével foglalkozik. Megtudhatjuk, hogy az archeoszeizmológusok a legfejlettebb technológia használata ellenére viszonylag kevés földrengést tudnak az irodalmi és epigráfiai forrásokból datálható katasztrófák alapján beazonosítani. Sem a Stratonikeiához tartozó Lagina *Hekataionja*, sem a patarai vízvezeték rongálódásait nem sikerült az ismert földrengésekkel összekapcsolni. Ráadásul a források is ellentmondóak: tudjuk, hogy például Milétost Kr. u. 177/8-ban földrengés sújtotta, hiszen Ailios (Aelius) Aristeidész elsiratta a várost; ám ugyanez a szerző néhány évvel később már Milétos szépségét ecsetelte egyik írásában. Dora Katsonopoulou a *Természeti katasztrófák a Korinthosi-öbölben* című közlemé-

nyében – amely a kötet egyetlen angol nyelvű írása – a Kr. e. 373-ban elsüllyedt Heliké példáján mutatja be a földrengések (és cunamik) következményeit. Bár Adalberto Giovannini elmélete, miszerint Heliké példája inspirálhatta Platón Atlantis-mitoszát, kevésbé valószínű, annyi bizonyos, hogy elég hosszú a sora azoknak az ókori személyeknek, akik tudományos vagy csupán turisztikai célból felkeresték a katasztrófa helyszínét (Eratosthenész, Diodóros, Ovidius, Strabón, Pausanias). Hosszas és hiábavaló keresés után végül 2001-ben találták meg a régészek az eltemetett várost, de nem az öbölben, hanem a szárazföldön. Philipp Deeg *Nero és a földrengés* című írásában arra keresi a választ, hogyan állt hozzá a császár az uralma idején történt katasztrófaeseményekhez. A szerző szerint Nero nem nyújtott segítséget a természeti csapások sújtotta városoknak, csupán abban az esetben, ha ez személyes érdekeit szolgálta. Rómában, ahol a 64-es tűzvészt követően segített a *plebs urbana* földönfutóin, szinte mítikus magasságokba emelkedett; és talán ez volt a helyzet a 62-es campaniai földrengésben is, de például görög földön már nem tartotta érdemesnek a pozícióját erősíteni. A második témakör utolsó tanulmányát Christian Fron jegyzi, címe: *Megtanulni a szerencsétlenséget lehetőségként megragadni*. A szerző Ailios Aristeidész működését elemzi a rhodosi és a smyrnai földrengések kontextusában. Kr. u. 142 elején földrengés rázta meg Rhodost, melynek következtében számos település szenvedett károkat. Mivel Aristeidész éppen Egyiptomban tartózkodott, ahol kapcsolatba került C. Avidius Helidorus kormányzóval, beszédeivel segítette a rhodosiakat, hogy támogatáshoz jussanak. Smyrnát, Aristeidész második hazáját Kr. u. 177-ben sújtotta földrengés. A rétor egyebek mellett levélben számolt be erről Marcus Aurelius császárnak, amelyben segítségét kérte a helyreállításához, és beszédeiben is érintette a kérdést. Ezekben jellemzően keveset írt a károkról, inkább az újjáépítésre tette a hangsúlyt.

A harmadik témakörben („ábrázolások”) négy tanulmány kapott helyet. Claudia Wiener *Ratio terrorem prudentibus excutit* című cikkében „a földrengésemelvények kiértékelésének módszeréhez és célkitűzéséhez” szolgáltat adalékokat Seneca természettudományi

értekezésében (*Naturales quaestiones*). Megállapítása szerint a történetírással és az epikával szemben a hellenisztikus filozófiai iskolák célja az volt, hogy elensúlyozzák azt a felfogást, mely szerint az istenek a természeti eseményeken keresztül kommunikálnak az emberekkel. Lucretius is azért ünnepelte Epikurost, mert megszabadította az embereket az effajta félelmektől. Seneca azonban továbbra sem tagadja ezt a kapcsolatot: a *Naturales quaestiones*ban inkább kitér a kérdés elől, hogy lát-e összefüggést a campaniai földrengés és Nero uralma között. A mű 3. könyvének bevezetőjében Seneca világosan elválasztja a történeti-politikai és a természetfilozófiai diskurzust. Egy uralkodó fölemelkedése és bukása ugyanolyan természetes folyamat, mint egy szervezet működése és elpusztulása. Antje Wessels *A katasztrófa paradoxona* című írásában szintén Seneca földrengésről szóló írását (*De terrae motu* = *Naturales quaestiones* 6. könyv) értelmezi. A cikk Seneca művének nem annyira „természettudományos”, mint inkább filozófiai mondanivalóját elemzi. Az embert a földrengések és más természeti katasztrófák azért teszik alapvetően bizonytalanra, mert ezek miatt állandó – korlátok nélküli, térhez és időhöz nem kötött – fenyegetettségben élnek. Abszolút biztonság nem létezik. Carlo Franco a 358-as nikomédiai földrengés forrásait vonja tüzetes vizsgálat alá *Egy földrengés, egy rhétor, egy tradíció* című írásában. Ammianus Marcellinustól tudjuk, hogy 358 augusztusában hatalmas földrengés sújtotta Bithyniát. Az eseményről Libanios több művében is részletesen beszámolt: a terjedelmes cikk túlnyomó részben ezek filológiai és a történeti elemzését nyújtja, amelyből a földrengés átfogó összképe bontakozik ki. (A recenzens valamennyi tanulmány közül ennek nyújtana a képzeletbeli pálmát.) Végül Justine Walter a *Terrae motus és dizhen – Minden más a világ másik végén? A földrengésekhez való viszonyulás összehasonlító elemzése a római birodalomból és az ókori Kínából származó történelmi munkákban* című tanulmányából megtudhatjuk, hogy a Han-dinasztia időszakának forrásaiban rendszeresen történik említés a Kínát sújtó földrengésekről (a címben szereplő *dizhen* kifejtése: /dídzen/). A kínai világszemlélet szerint a katasztrófák olyan különleges események, amelyek az univerzumban

működő kaotikus erőknek tulajdoníthatók. A cikkből azt is megtudhatjuk, hogy Zhang Heng császári asztronómus a Kr. u. 2. században a világon elsőként szerkesztett egy szeizmoszkópot, vagyis egy földrengésjelző műszert.

A tübingeni egyetem kutatói által szerkesztett „Veszélyeztetett rendek” (*Bedrohte Ordnungen*) sorozatnak 2016 szeptemberéig öt kötete látott napvilágot a Mohr Siebeck kiadónál, melyek közül eddig egyetlen egy foglalkozott ókori témákkal. Csak remélni tudjuk, hogy ez a rendkívül aktuális és sok lehetőséget kínáló témakör a jövőben is arra inspirálja az egyetem ókorászait, hogy újabb konferenciákkal és hasonlóan izgalmas kötetekkel jelentkezzenek.

Grüll Tibor

A nemzetközi ókortudományi könyvtér beláthatatlan mennyisége folytán az *Ókor* – az esetlegességet elkerülendő – általában csak hazai, illetve hazai szerzőkhöz köthető kötetekről közöl recenziót. A jelen esetben azért tettünk kivételt, mert tavalyi, *Katasztrófák* című tematikus számunk (2015/3) az itt ismertett tanulmánykötettel párhuzamosan készült; a tematikus számban – melynek egyik legfontosabb vonulatát éppen a földrengések képezték – a kötet egyik társszerkesztője, Laura Carrara és a recenzió szerzője, Grüll Tibor is tanulmányal szerepelt. (*A szerk.*)